

„És mit akarsz tudnod mitőlünk?”

Az *akar*, *tud*, *mer/merészkedik*, *szokott* segédige + főnévi igenév kompozitum kettős jelöltsége ómagyar kori kódexekben¹

A korpuszalapú kutatásom célja, hogy feltárja és leírja az ómagyar kori kódexekben adatható segédige + főnévi igenév konstrukció példányaiban előforduló kettős személyjelölést. A vizsgálat által alkalmazott nyelvelméleti keret a funkcionális kognitív nyelvelmélet (Langacker 1987, Tolcsvai Nagy 2013a). Tanulmányom eredményei hozzájárulnak a segédigés kompozitumok történeti kutatásához, és grammatikalizációs folyamataik megértéséhez.

A vizsgált nyelvi adatokat a Magyar Generatív Történeti Szintaxis adatbázisából vételeztem (MGTSZ, lásd Simon–Sass 2012: 243–264), a kutatás az *akar*, a *tud*, a *mer/merészkedik* és a *szokott* segédige főnévi igeneves példányaikat elemezte.

A dolgozat hipotézise volt az, hogy a konstrukciók szórendi viszonya nem minden esetben teszi motiválttá a kettős morfológiai jelöltséget, továbbá az, hogy a jelöltség és a jelöletlenség összefügg valamely szám/személy kategóriával, vagyis a számbeli lehorgonyzódás motiváló tényezője lehet a kettős személybeli jelöltségnek.

Kulcsszavak: segédige, főnévi igenév, ómagyar kor, kódex, kompozitumszerkezet, kettős jelöltség, morfológia

1. Bevezetés

Jelen tanulmány célkitűzése, hogy bemutassa az ómagyar kori kódexekben adatható segédige + főnévi igenév kompozitumszerkezetekben előforduló kettős személyjelölést. A kor segédigés szerkezeteit nagy számban jellemzi a kettős személyjelölés jelensége, ami azt jelenti, hogy a folyamat elsődleges szereplője mind a segédigén, mind az igenéven meg van jelölve (pl. *ha meg akarod azokat nyerned* (MGTSZ)). A tanulmány Haspelmath (2018) alapján szándékosan veti el a jelenségre vonatkozóan az *egyeztetés* terminus használatát. A vizsgálat nyelvelméleti kerete a funkcionális kognitív nyelvelmélet, szűkebben a kognitív nyelvtan (Langacker 1987, Tolcsvai Nagy 2013a), mivel ezen nyelvelméleti keret alkalmas a használatalapú kutatás számára, és kidolgozott módszertannal rendelkezik a segédigés szerkezet elemzésével kapcsolatban. Tanulmányommal hozzá kívánok járulni a segédigés kompozitumszerkezetek történeti vizsgálatához, grammatikalizációs folyamataik feltárásához és leírásához. A tanulmány *A magyar nyelv történeti nyelvtana* II/1. kötetének azon fejezetéből indul ki, amelyben A. Jászó Anna a segédigés szerkezetek főnévi igenévi komponensén megjelenő személyjelölés lehetséges motivációit tárgyalja (A. Jászó 1992: 419). Ezt a magyarázatot segédigés kompozitumszerkezetek részletes, korpuszalapú vizsgálatának eredményeivel fogom összevetni.

A kutatás az *akar*, a *tud*, a *mer/merészkedik*, valamint a *szokott* segédige főnévi igeneves konstrukcióit vizsgálja. A nyelvi adatokat a Magyar Generatív Történeti Szintaxis adatbázisából vételeztem (MGTSZ, lásd Simon–Sass 2012: 243–264). A dolgozatnak a bevezetést követő első tartalmi egysége az alkalmazott elméleti háttér bemutatására koncentrálna, a harmadik rész a kutatás hipotézisét és a mintavételt vázolja fel, amelyet kiegészít a kutatás határait összefoglaló

¹ A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-1 kódszámú *Új Nemzeti Kiválóság Programjának* támogatásával készült.

alfejezet. A negyedik alpont a vizsgálat eredményeit állítja előtérbe, amelyek rendszerező áttekintését táblázatok segítik, végül az utolsó fejezet összegzi a kirajzolódó mintázatokat.

2. A kutatás elméleti háttere

Jelen dolgozat a *segédige* terminust kiterjeszti azokra az igékre is, amelyeket a hagyományos leíró nyelvtan (Keszler (szerk.) 2000, Lengyel 2000) nem segédigeként, csak segédigeszerű elemként tart számon (Lengyel 2000: 258). Ezt a döntést a prototípuselvnek a tudományos kategorizációban való alkalmazása (Tolcsvai Nagy 2010: 24–30, Tolcsvai Nagy 2013a) teszi lehetővé. A prototípuselvű leírást az indokolja, hogy a segédigék grammatikalizációs folyamat során főigékből keletkeznek, így az ige és a segédige közötti határok eleve nem lehetnek élesek, bár a segédigei és a főigei funkció elkülönülhet egymástól. A prototípuselvű leírás lehetőséget ad egyrészt a segédigeség skaláris értelmezésére, másrészt a segédigék közötti családi hasonlóság bemutatására.

2.1. A kompozitumszerkezet és a komponensszerkezetek

A segédige + főnévi igenév konstrukciót kompozitumszerkezetként írom le (vö. Tolcsvai Nagy 2011: 73–77, 2013: 267–268). A nyelvi elemek egymással kidolgozó viszonyba kerülve kompozitumszerkezeteket hoznak létre a jelentésképzés műveletében. Ezek az összetett szerkezetek sematizálódhatnak, nyelvtani szerkezetekké válhatnak absztrahálódás, grammatikalizálódás útján (Tolcsvai Nagy 2013a: 267–268). A kompozitumszerkezet profilját valamilyen komponensszerkezet profilja határozza meg (Langacker 1987: 277–326). A segédigés szerkezetek egy folyamatot profilálnak, a profilmeghatározó a segédige, mivel ezen horgonyzódik le a folyamat. Az általam vizsgált kompozitumokban a *tud*, *akar*, *mer*, *szokott* segédigék a profilmeghatározók, ezeknek egy sematikus alszerkezetét a főnévi igenév dolgozza ki szemantikailag, például: *Kik tudnak sírni* (MGTSZ). A *tudnak* segédigének a jelentésszerkezetét a *sírni* főnévi igenév dolgozza ki, a kidolgozó viszony a két komponensszerkezet között aszimmetrikus, a főnévi igenév a kidolgozó viszony alapján vonzat (vö. Langacker 2008: 203). A szerkezet ugyanakkor integráltan (az integráltság fokozataiban) jeleníti meg a képességet és azt a folyamatot, amely a képességen keresztül lehetségessé válhat.

2.1.1. A főnévi igenévi komponens

A főnévi igenevet a magyar nyelvben ige-tőből képezzük *-NI* képzővel. A két komponens (ige-tő + *-ni*) egymással kompozitumszerkezetet hoz létre, a *-NI* képző egy nyelvi megkonstruált folyamat időben lehorgonyzatlan, részlegesen dologszerű feldolgozását kezdeményezi a konstrukcióban, az ige-tő pedig kidolgozza a folyamatot. Az ige-tő jelentéséből fakadóan a szerkezet rendelkezik folyamatjelentéssel, viszont a mindenkor hallgató feldolgozó műveletében az időbeli reláció nem szekvenciálisan dolgozódik fel (Tolcsvai Nagy 2009: 205–206). A mai magyar nyelvi adatokban a főnévi igenéven a szám- és a személybeli lehorgonyzódás nem jelölődik (kivéve a *kell* + főnévi igenév kompozitumot), viszont az ómagyar kori kódexek szövegeiben a főnévi igenév is osztozik a szám- és személybeli jelöltségen, például:

(1) Ne akarjátok ezt tennetek. (Bécsi kódex, MGTSZ)

A vizsgált kor szövegeiben nem minden esetben jelölődik a főnévi igenéven a szám és a személy. A nagyobb arányú jelöletlenség az E/3. és a T/3. alakokra jellemző, de a főnévi igenév nem kizárólagosan csak ezeknél a szerkezeteknél jelöletlen. Az alábbi, (2) példában a T/2. személyű szereplő marad jelöletlen a főnévi igenévi komponensen.

(2) Ne akarjátok megkeményíteni ti szíveteket. (Festetics-kódex, MGTSZ)

2.1.2. A főnévi igenév a kései ómagyar korban

A korban a főnévi igenév képzője (ahogyan a mai magyar nyelvben is) a *-NI* képző; ez járul az igének a teljes vagy a csonka tövéhez (vö. pl. A. Jászó 1992: 411). A főnévi igenévnek a korban vannak *-nia/-nie* képzős alakjai is, amelyek ugyan tartalmaznak birtokos személyragot, de ezek az alakok a gyakori használatuk miatt elvesztették személyjelölő funkciójukat, egyre nagyobb mértékben grammatikalizálódtak: már nem jelöltek 3. személyt, az alakokat szám és személy tekintetében nem egyeztették a mondat főigéjével (A. Jászó 1992: 412). A jelen kutatásban azonban személyjelölésként vettem figyelembe az *-a/-e* végződéseket akkor, ha 3. személy jelölőként voltak értelmezhetők, vagyis számban és személyben megegyeztek a segédige jelöltségével.

2.1.3. A főnévi igenév személyjelezése a kései ómagyar korban

A *magyar nyelv történeti nyelvtana* összegző leírása szerint (I. A. Jászó 1992) a kései ómagyar korra jellemzőek a személyjelölt alakok; a monográfia kiemelten a kései ómagyar kori kódexek szövegeire vonatkoztatja a kettős személyjelölés nagyszámú előfordulását. A kötet közül százalékos megoszlásokat is: „A törzsanyag kódexeinek 341 adatából 112 személyjeles, azaz 32%; a törzsanyag eredeti szövegeinek 45 adatából pedig 10 személyjeles, vagyis 22%” (A. Jászó 1992: 419). Az összefoglaló monográfia a személyjelezés motivációjának tartja a kódexek szerzőinek stiláris, irodalmi törekvéseit, valamint a grammatikai pontosságra való törekvést, az időbeli eltérést azonban nem tartja meghatározónak a személyjelöltség vizsgálatában. Területi eredményei a következők: „a DöbrK., a TelkK. és a SzékK. – a keleti és erdélyi területen keletkezett kódexek szokásosnál nagyobb mértékben élnek a személyjeles használattal. Feltűnően gyakran személyjelez még a déli területről való KazK., a középsőről származó BirkK.-ben viszont csaknem minden főnévi igenév személyjel nélküli. Az utóbbi kódex esetében tárgyalja a fejezet azt, hogy a Birk-kódexben általános érvényű regulák, utasítások fogalmazódnak meg” (A. Jászó 1992: 419).

A másik kiemelt motivációként a szórendi mintázatokban bekövetkező módosulásokat írja le a nyelvtörténeti monográfia. Azok a főnévi igenévi komponensek jelöltebbek, amelyek esetében más mondatrészek beférkőznek, elválasztják egymástól a segédigét és a főnévi igenevet. Ekkor tehát a szórendi közelség, a szomszédosság hiánya motiválja a komponensek közti grammatikai viszony szorosabb megteremtését (A. Jászó 1992: 420).

2.2. A segédige

Az igék egy eseményt időben zajló folyamatként konstruálnak meg (vö. Tolcsvai Nagy 2009: 206, Tolcsvai Nagy 2013b, Tolcsvai Nagy 2015). A prototipikus magyar segédige máshogyan képezi le a folyamatot, mint a tipikus főige, mivel jelentése sematikusabb, kevésbé részletezett. A segédige általános, absztrahálódott jelentésű, fogalmilag kevésbé részletezett nyelvi egység, és segédigéenként eltérő lehet, hogy jelölhető-e rajta minden inflexiós kategória (idő, mód, szám/személy és tárgyhatározottság). A legtöbb prototipikus segédige ma is előfordulhat főigeként is (Tolcsvai Nagy 2009: 206).

3. A kutatás tárgya és módszertana

3.1. Kutatás kérdése és hipotézise

A jelen dolgozat célkitűzése a kettős személybeli jelöltség megoszlásának vizsgálata a Magyar Generatív Történeti Szintaxis (Simon–Sass 2012) internetes korpuszából, normalizált szövegekből vételezett segédigés szerkezetekben. A feldolgozott szakirodalom alapján (A. Jászó 1992) és a kódexekből származó adatok előzetes vizsgálata után a dolgozat hipotézi-

se a következő: a konstrukciók szórendi viszonya nem minden esetben teszi motiválttá a kettős morfológiai jelöltséget. A hipotézist pontosítva: a kettős jelöltség nem kizárólag a szomszédosság hiánya esetén lép fel, illetve a szomszédosság hiánya nem feltétlenül jár kettős jelöltséggel.

A kutatás emellett arra a kérdésre is választ keres, hogy a jelöltség és a jelöletlenség összefügg-e valamely szám/személy kategóriával. A számbeli lehorgonyzódás feltevésém szerint motiváló tényezője lehet a kettős személybeli jelöltségnek. Arra számítok, hogy az E/3. és a T/3. személyű konstrukciók morfológiailag jelöletlenebbek, mint a más személyű konstrukciók. A harmadik személy jelöletlensége fakadhat az általános gyakoriságból, mivel a szövegben a harmadik személyű alakok vonatkozhatnak bármely szereplőre, aki nem azonos a megnyilatkozóval vagy a befogadóval/befogadókkal (Tátrai 2011: 131). Továbbá motiváció lehet az, hogy a topik érvényessége több mondaton keresztül is fennállhat, nem feltétlenül korlátozódik egyetlen tagmondatra, így topikfolytonosság jön létre, amelyet könnyű elérhetőség és részleges vagy teljes aktiváltság jellemez, a figyelem előterében áll, a befogadó számára már ismert, nyelvileg kidolgozott entitás (Tátrai 2017: 1004–1005, Tolcsvai Nagy 2017: 448–449).

3.2. A mintavétel

A vizsgált kompozitumszerkezetek a következők voltak: *tud* + főnévi igenév, *akar* + főnévi igenév, *szokott* + főnévi igenév, *mer/merészkedik* + főnévi igenév. A kutatás kezdeti szakaszában a vizsgált szerkezetek közé tartozott a *bír* + főnévi igenév kompozitum is, viszont a mintavétel során, az adatok kigyűjtésekor egyértelművé vált, hogy a *bír* a vizsgált nyelvtörténeti korban nem állt a grammatikalizáció azon fokán, amelyen segédigeként működött volna: a mintában csupán hanem 'birtokol, van neki' (TESz.) jelentésben volt használatos. A vizsgálat anyagát képező kódexeket és azok keletkezési idejét az alábbi, 1. táblázat tartalmazza:

Kódex	Keletkezési idő
Bécsi kódex	15. század eleje
Czech-kódex	1513
Festetics-kódex	1492–1494
Guary-kódex	1508
Jókai-kódex	1440 körül
Kazinczy-kódex	1526–1541
Könyvecse az szent aposzotoloknak méltóságokról ²	1521
Müncheni kódex	1466
Székelyudvarhelyi kódex	1526–1528
Bod-kódex	16. század első fele
Birk-kódex	1474

1. táblázat. A vizsgált kódexek és keletkezési idejük

Kutatásom során összesen 436 példánnyal dolgoztam, amelyek közül 367 az *akar* + főnévi igenév konstrukció (1120 *akar* találatból), 30 *mer/merészkedik* + főnévi igenév kompozitum (41 *mer/merészkedik* találatból), 23 *szokott* + főnévi igenév szerkezet (31 *szokott* találatból) és csupán 16 *tud* + főnévi igenév kifejezés (73 *tud* találatból). Az igékre egyszerű keresést indítottam, majd a kapott találatokból kézzel szűrtem ki azokat a környezeteket, amelyekben a kifejezés segédige + főnévi igenév szerkezet komponense volt.

² A tanulmány szövegében *Könyvecse*-ként hivatkozom rá

3.3. A kutatás határai

A módszertan nem teszi lehetővé azt, hogy következtetni tudjunk az ómagyar kor segédigehasználatára, csupán a vizsgált kódexekben adathozható nyelvhasználatra vonatkozóan tehetők megfigyelések. Az ómagyar korból írott nyelvű szövegelemek maradtak fenn korlátozott mennyiségben. A fennmaradt művek jelentős része másolat (Dömötör 2006: 52).

A történelem viszontagságai is magyarázatot adnak a kódexek nagyarányú pusztulására. Ezen kívül nincsenek forrásaink arra vonatkozóan, hogy egy-egy kódexen vagy annak a másolatán pontosan hány kéz dolgozott, a másolók nevei csak nagyon kevés esetben maradtak ránk (Dömötör 2006: 52). Az adatok hiánya nemcsak a személynevek hiányában mutatkozik meg, hanem a kódexek keletkezési idejének feljegyzésében is. A kormeghatározás ezért általában közvetett módon történt; nyelvi, helyesírási, a kódex kötése, a papír vízjele, illetve a benne található utasítások vizsgálata alapján (Terbe 2018: 66). Végül pedig a területi nyelvhasználat vizsgálata is akadályokba ütközik, mert a kódexek íróinak, másolóinak nem minden esetben ismerjük a kilétét, így bizonyos esetekben bizonytalan, hogy milyen területi nyelvhasználattal rendelkeztek.

3.4. Módszertan

A kvantitatív kutatás kezdeti lépéseiben a kódexekből kigyűjtött adatokat segédigéenként külön elemeztem. Megállapítottam a kettős személybeli jelöltség arányát az összes előforduláson belül. Ezeknek az arányoknak az összevetésével kaptam meg a különböző konstrukciók kettős jelöltségének százalékos megoszlását.

Az adatokat nemcsak segédigéenként, hanem kódexenként is feldolgoztam. Az eredményeket bemutató részben táblázatokkal szemléltetem, hogy a különböző kódexekből származó adatok milyen jelöltségbeli arányt mutatnak az adott kompozitumszerkezetek esetében. Olyan táblázat is készült (3., 4., 5.), amely egy bizonyos kompozitumszerkezet összes adatát rendszerezi. A kutatási kérdés megválaszolásához az adatokat a jelölt személyviszonyok alapján is feldolgoztam, a személyjelölésben az arányokat paradigmatis értékek alapján is rendszereztem (9., 12., 15., 18., 21., 24., 27., 30., 33., 36.).

4. A kutatás eredményeinek bemutatása

A kor segédigés szerkezeteit nagy számban jellemzi a kettős személyjelölés jelensége, ami azt jelenti, hogy az ábrázolt jelenet elsődleges szereplője (a trajektor) gyakran mind a segédigén, mind az igenéven jelölve van.

4.1. Segédige + főnévi igenév kompozitumszerkezetek személyjelöléseinek megoszlása

	<i>tud</i> + főnévi igenév	<i>akar</i> + főnévi igenév	<i>mer/merészkedik</i> + főnévi igenév	<i>szokott</i> + főnévi igenév
kettős személyjelöltségű alakok	56	48	45	25
egyszeresen személyjelölt alakok	44	52	55	75

2. táblázat. A kompozitumszerkezetek személyjelöltségének aránya (%)

A három modális segédigével (*akar*, *tud*, *mer/merészkedik*) alkotott kompozitumszerkezetek kettős személybeli jelöltsége hasonló arányokat mutat fel, ez látható a 2. táblázatban. A *tud* + főnévi igenév kompozitumszerkezet 56%-a a vizsgált kódexekben kettősen jelölt, az *akar* + főnévi igenév konstrukciónál a kettős jelöltség 48%-os értéket mutat, a *mer/merészkedik* +

főnévi igenév szerkezetek pedig 45%-ban kettősen jelöltek. Ezzel ellentétben a *szokott* aspektuális jelentésű (habitualitást kifejező) segédigével konstruált szerkezeteknek mindössze negyede kettősen személyjelölt. Ezt indokolhatja, hogy a vizsgált nyelvtörténeti korban a *szokott* segédige aspektuális jelentéséből fakadóan a grammatikalizációs folyamatban előrébb áll, mint a modális jelentéssel rendelkező segédigék. A kompozitumon belül a *szokott* a főnévi igenévi komponensszerkezettel nagyobb integráltságot mutat, mint a másik három segédige.

4.2. A szerkezetek kettős jelöltségének százalékos megoszlása segédigés szerkezetek szerint bemutatva

4.2.1. Az *akar* + főnévi igenév

Kódexek	<i>akar</i> + főnévi igenév kompozitumok (db)	egyszeresen személyjelölt alakok (%)	kettős személyjelölt alakok (%)
Bécsi kódex	65	40	60
Czech-kódex	7	71	29
Festetics-kódex	4	50	50
Guary-kódex	30	50	50
Jókai-kódex	55	60	40
Kazinczy-kódex	33	15	85
Könyvecse	9	89	11
Müncheni kódex	121	26	74
Székelyudvarhelyi kódex	5	60	40
Bod-kódex	34	6	94
Birk-kódex	4	100	0
Összesítve	367	52	48

3. táblázat. *Akar* + főnévi igenév személyjelölése a kódexekben

Az *akar* + főnévi igenév konstrukció a vizsgált szövegemlékekben összesen 367 esetben fordult elő, és ezzel a vizsgált adatok közül a legnagyobb halmazt képezte. Ez a kompozitumszerkezet az összes vizsgált kódexben adatható volt, de eltérő mértékben. A Birk-kódexben fordult elő a legkevesebbszer (négyszer), míg a Müncheni kódexben a legtöbbször (121-szer).

Az általános képtől jelentősen eltér a Birk-kódex, amelyben csak egyszeresen jelölt szerkezetek fordultak elő. A Kazinczy-kódexben (85%-ban) kettősen jelöltek az *akar* + főnévi igenév konstrukciók, a Bod-kódexben szintén magas (94%) a kettősen jelölt kompozitumok aránya. A kódexek és a kódexrészletek terjedelme meglehetősen különböző, ezért ez is befolyásolhatja egy-egy kompozitumszerkezet kódexen belüli előfordulásainak számát.

4.2.2. A *tud* + főnévi igenév

A *tud* + főnévi igenév kompozitumnak az előbb bemutatott konstrukcióhoz képest kevesebb előfordulása volt kimutatható a vizsgált szövegemlékekben. A Birk-kódex és a Bod-kódex szövegében ez a szerkezet nem jelent meg. A Jókai-kódexben volt adatható a legnagyobb számban (4). Összesen 16 *tud* + főnévi igenév kompozitumszerkezetet vizsgáltam meg.

Kódexek	<i>tud</i> + főnévi igenév kompozitumok (db)	egyszeresen személyjelölt alakok (%)	kettős személyjelölt alakok (%)
Bécsi kódex	1	100	0
Czech-kódex	1	0	100
Festetics-kódex	2	100	0
Guary-kódex	2	50	50
Jókai-kódex	4	25	75
Kazinczy-kódex	2	0	100
Könyvecse	1	100	0
Müncheni kódex	2	0	100
Székelyudvarhelyi kódex	1	100	0
Bod-kódex	0	-	-
Birk-kódex	0	-	-
Összesítve	16	44	56

4. táblázat. A *tud* + főnévi igenév személyjelölése a kódexekben

A 4. táblázat tükrözi azt, hogy a Bécsi kódexben, a Festetics-kódexben, a Székelyudvarhelyi kódexben és a Könyvecsében ezen kompozitumszerkezet egyszeresen jelölt előfordulásokban valósul meg. Az adatok kis száma azonban torzíthatja az arányokat. A Kazinczy-kódex, a Müncheni kódex és a Czech-kódex *tud* segédigés szerkezetei minden előfordulásukban kettősen jelöltek. A Jókai-kódexben a *tud* + főnévi igenév kompozitumok gyakrabban kettősen jelöltek, mint az *akar* + főnévi igenév kompozitumok. A Guary-kódexben a két személyjelölési konstrukció előfordulási aránya teljesen kiegyenlített (50-50%).

4.2.3. A *mer/merészkedik* + főnévi igenév

Kódexek	<i>mer/merészkedik</i> + főnévi igenév kompozitumok (db)	egyszeresen személyjelölt alakok (%)	kettős személyjelölt alakok (%)
Bécsi kódex	5	80	20
Guary-kódex	3	0	100
Jókai-kódex	8	75	25
Kazinczy-kódex	2	0	100
Könyvecse	6	83	17
Müncheni kódex	3	100	0
Székelyudvarhelyi kódex	1	0	100
Birk-kódex	2	100	0
Czech-kódex	0	-	-
Bod-kódex	0	-	-
Összesítve	30	55	45

5. táblázat. A *mer/merészkedik* + főnévi igenév személyjelölése a kódexekben

A *mer* és a *merészkedik* segédigét együtt vizsgáltam. Ezt a döntést az motiválta, hogy a) a vizsgált anyagban a két elem jelentése megegyezik, valamint hogy b) az előfordulásaik száma nagyon alacsony volt. A Czech-kódexben, a Bod-kódexben nem volt adatolható ez a két

kompozitumszerkezet. A feldolgozott kódexekben összesen 30 adatot térképeztem fel. A legnagyobb számban a Jókai-kódexben (8), a Könyvecsében (6), valamint a Bécsi kódexben (5) fordultak elő az említett szerkezetek. A Birk-kódexben az *akar* + főnévi igenév és a *tud* + főnévi igenév kompozitumhoz hasonlóan ebben az esetben sem volt adathozható kettős jelöltségű alak. A Münchener kódexben szintén nem, pedig az előzőekben bemutatott két konstrukció alapján várható lett volna. A Jókai-kódexben a *tud* + segédige kompozitum kettős jelöltségű arányához képest alacsonyabb számokat mutat a táblázat. A Székelyudvarhelyi kódexben szintén eltérő arányban vesz fel kettős jelöltséget a *tud* + főnévi igenév és a *mer/merészkedik* + főnévi igenév szerkezet. A Kazinczy-kódex és a Könyvecse hasonló arányokat mutat, mint az előbbi táblázatok. A Guary-kódexben az adatok mindegyike kettősen jelölt; ez az előbbieken vizsgált kompozitumokhoz képest eltérést jelent, mivel itt mind a *tud* + főnévi igenév, mind az *akar* + főnévi igenév konstrukció esetében 50-50%-ban oszlottak meg a kettősen jelölt, illetve a nem kettősen jelölt adatok.

4.2.4. A *szokott* + főnévi igenév kompozitumszerkezet

A *szokott* + főnévi igenév összesen 23-szor fordult elő a vizsgált kódexek szövegében. Nem volt adathozható a Czech-kódexben, a Székelyudvarhelyi kódexben, a Bod-kódexben és a Birk-kódexben.

Kódexek	<i>akar</i> + főnévi igenév kompozitumok (db)	egyszeresen személyjelölt alakok (%)	kettős személyjelölt alakok (%)
Bécsi kódex	1	100	0
Festetics-kódex	2	100	0
Guary-kódex	7	43	57
Jókai-kódex	6	83	17
Kazinczy-kódex	5	0	100
Könyvecse	1	100	0
Münchener kódex	1	100	0
Székelyudvarhelyi kódex	0	-	-
Bod-kódex	0	-	-
Czech-kódex	0	-	-
Birk-kódex	2	100	0
Összesítve	23	75	25

6. táblázat. A *szokott* + főnévi igenév személyjelölése a kódexekben

Feltűnő, hogy csupán három kódexben található kettősen jelölt *szokott* + főnévi igenév kompozitum. A Kazinczy-kódex adatainak mindegyike kettősen jelölt, míg a Jókai-kódexben az erre vonatkozó arány alacsony a *tud* + főnévi igenév kompozitumnál látotthoz képest. A Guary-kódex szerkezetei ennél a konstrukciónál is közel azonos arányban (43-57%) mutatnak egyszeres, illetve kettős személyjelölést.

A 6. táblázatból kiolvasható, hogy a Könyvecsében, a Münchener kódexben és a Bécsi kódexben egyetlen egyszer fordult elő a vizsgált konstrukció – így az ezekben található adatokból nem lehet pontos következtetéseket levonni. A Kazinczy-kódex, Jókai-kódex és a Guary-kódex valamivel több adatot hozott.

4.3. A kódexek

A vizsgált kompozitumszerkezeteket bemutató táblázatok mellett a tanulmány a vizsgált kódexeket külön-külön is elemzi. Kódexenként három táblázatot készítettem a segédigés szerkezetek kettős morfológiai személyjelölésének bemutatására. Az első minden esetben a kódexek szövegeiben megvalósuló segédigés kompozitumszerkezetek egyszeresen és kétszeresen személyjelölt megvalósulásainak számát mutatja, a második összevonva prezentálja ezt az arányt, míg a harmadik táblázat a szám- és személybeli lehorgonyzódásra koncentrálna: a harmadik személyű alakok kettős jelöltségének arányát veti össze a más személyt jelölő alakok arányával.

4.3.1. A Bécsi kódex szövegében előforduló segédige + főnévi igenév kompozitumszerkezetek személyjelölési módjai

	<i>tud</i> + főnévi igenév (db)	<i>akar</i> + főnévi igenév (db)	<i>mer/merészkedik</i> + főnévi igenév (db)	<i>szokott</i> + főnévi igenév (db)
kettős személyjelöltségű alakok	0	39	1	0
egyszeresen személyjelölt alakok	1	26	4	1

7. táblázat. A Bécsi kódex segédige + főnévi igenév kompozitumszerkezetei

kettős személyjelöltség	55,56%
egyszeres személyjelöltség	44,44%

8. táblázat. Bécsi kódex

E/3, T/3	3%
E/1, E/2, T/2	100%

9. táblázat. Kétszeres személyjelölés

A Bécsi kódex segédigés szerkezeteire 55,56%-ban jellemző a kettős személybeli jelöltség, míg az egyszeres jelöltség ugyanezen szerkezetekre 44,44%-ban volt megfigyelhető. A kódexben a *tud* + főnévi igenév egyszer fordult elő, az *akar* 65 előfordulást mutatott, a *mer/merészkedik* ötöt, a *szokott* pedig szintén csak egyszer volt adatolható.

Az E/3. és T/3. alakok esetében feltűnő az, hogy ezen alakokra sokkal kevésbé jellemző a kettős szám- és személybeli lehorgonyzódás (3%). Ezen kétszeresen jelölt konstrukciók közül néhány példány:

(3) [...], mert *nem akarák követniük* ő atyjuknak isteneiket, [...] (MGTSZ, Bécsi kódex)

(4) [...], *nem akarák* ön kéjükön önmagukat *megadniuk* [...] (MGTSZ, Bécsi kódex)

A többi személy esetén (első és második személyben) 100%-os kettős jelöltség figyelhető meg. A kódex szövegén belül T/1. alakra nem találtam adatot, ez esetben a szám- és személybeli jelöltség nem fordult elő egyik általam vizsgált segédigés konstrukcióban sem.

4.3.2. A Czech-kódexben előforduló segédige + főnévi igenév kompozitumszerkezetek személyjelölési módjai

	<i>tud</i> + főnévi igenév (db)	<i>akar</i> + főnévi igenév (db)	<i>mer/merészkedik</i> + főnévi igenév (db)	<i>szokott</i> + főnévi igenév (db)
kettős személyjelöltségű alakok	1	2	0	0
egyszeresen személyjelölt alakok	0	5	0	0

10. táblázat. A Czech-kódex segédige + főnévi igenév kompozitumszerkezetei

kettős személyjelöltség	62,50%
egyszeres személyjelöltség	27,50%

11. táblázat. Czech-kódex

E/3, T/3	0%
E/1, E/2	80%

12. táblázat. Kétszeres személyjelölés

A Czech-kódex segédige-használatára a következők voltak jellemzők: a kódexben kettősen jelölt alakok összesen 37,50%-ban fordultak elő, míg azok a konstrukciók, amelyeken egyszeres jelöltség figyelhető meg, 62,50%-ban. A *tud* + főnévi igenév konstrukció összesen kétszer volt adatolható, az *akar* ezzel szemben kilencszer fordult elő a szövegben, míg a *mer/merészkedik* és a *szokott* segédigés kompozitumok nem voltak megtalálhatóak benne.

Az E/3. és T/3. alakoknál kettős személybeli jelöltség nem volt megfigyelhető. A kódexben a vizsgált szerkezetekben nem fordult elő sem T/1., sem pedig T/2. alak. Az egyes szám első és második személyre 80%-ban volt jellemző a kettős személybeli lehorgonyozás – ez szintén magas jelöltségi arányokról árulkodik.

4.3.3. A Festetics-kódexben kódex szövegében előforduló segédige + főnévi igenév kompozitumszerkezetek személyjelölési módjai

	<i>tud</i> + főnévi igenév (db)	<i>akar</i> + főnévi igenév (db)	<i>mer/merészkedik</i> + főnévi igenév (db)	<i>szokott</i> + főnévi igenév (db)
kettős személyjelöltségű alakok	0	2	0	0
egyszeresen személyjelölt alakok	2	2	0	2

13. táblázat. A Festetics-kódex segédige + főnévi igenév kompozitumszerkezetei

kettős személyjelöltség	25%
egyszeres személyjelöltség	75%

14. táblázat. Festetics-kódex

E/3, T/3	0%
E/2, T/1, T/2	50%

15. táblázat. Kétszeres személyjelölés

A 13. táblázat azt mutatja, hogy a *tud* + főnévi igenév konstrukció a többi kódexhez képest viszonylag gyakrabban (de így is mindössze kétszer) szerepelt a Festetics-kódexben, míg az *akar* + főnévi igenév szerkezet előfordulásának gyakorisága (4 előfordulás) a kompozitum más kódexekben való megjelenéséhez képest elenyésző volt. A *mer/merészkedik* + főnévi igenév konstrukcióra a keresés nem adott találatot. A *szokott* + főnévi igenév kompozitumszerkezet négy esetben volt kimutatható a kódexen belül. Az *akar* + főnévi igenév konstrukciónál kettős jelöltség az esetek felében fordult elő, míg a *tud* + főnévi igenév esetében nem áll fenn kettős jelöltség egy adathnál se. Ennek oka az eddigi mintázatok alapján az, hogy mindkét előforduló adat E/3. személyben horgonyzódik le a kódex szövegében:

(5) [...], hogy *meg tudjon utálni* gonoszt és választani jót, [...] (MGTSZ, Festetics-kódex)

(6) [...] hogy *tudjon megutálni* gonoszt, és választani jót, [...] (MGTSZ, Festetics-kódex)

A kódexen belül található segédigés kompozitumszerkezetek másik érdekessége, hogy E/1-ben lehorgonyzódó alak nem található köztük. A 15. táblázatban látható, hogy az E/3. és T/3. lehorgonyzódású konstrukciók a Czech-kódexhez hasonlóan itt is mindig egyszeresen jelöltek. A második személyben és a T/1-ben lehorgonyzódó lehorgonyzódó konstrukciók kisebb arányban kettősen jelöltek: az előzőekben bemutatott két kódexnél ez az arány magas volt (Bécsi kódex: 100%, Czech-kódex: 80%).

4.3.4. A Guary-kódex szövegében előforduló segédige + főnévi igenév kompozitumszerkezetek személyjelölési módjai

	<i>tud</i> + főnévi igenév (db)	<i>akar</i> + főnévi igenév (db)	<i>mer/merészkedik</i> + főnévi igenév (db)	<i>szokott</i> + főnévi igenév (db)
kettős személyjelöltségű alakok	1	15	3	4
egyszeresen személyjelölt alakok	1	15	0	3

16. táblázat. A Guary-kódex segédige + főnévi igenév kompozitumszerkezetei

kettős személyjelöltség	55%
egyszeres személyjelöltség	45%

17. táblázat. Guary-kódex

E/3, T/3	53%
E/1, E/2, T/1, T/2	50%

18. táblázat. Kétszeres személyjelölés

A Guary-kódex az előzőekhez képest más mintát mutat fel a kettős személybeli jelöltség tekintetében (lásd a 16. táblázatot): kiegyenlített a kettős személybeli jelöltség és az egyszeres személybeli jelöltség megoszlása. A kétszer előforduló *tud* + főnévi igenév kompozitumszerkezet két adata szintén osztozik a kétféle jelöltségen, és ez a tendencia az *akar* + főnévi igenév konstrukciónál is érvényesül. A *mer/merészkedik* + főnévi igenév kompozitumnál csak a kettős jelöltség adatolható. A *szokott* + főnévi igenév szerkezet esetében azonban szintúgy nem tapasztalhatunk nagy aránybeli eltérést.

Az E/3. és T/3. személyjelöltsége más mintát mutat az eddig részletesen bemutatott kódexbeli mintázatokhoz képest, ezt szemléltetik az alábbi példák:

(7) [...] Miért az kegyetlenek örömet *akartak volna* ez világba *élniük* mindörökké? [...]

(8) [...], és az örök hazába nagy érdelemmel akar mennie? [...]

A harmadik és az első vagy második személyű alakokat összevetve ebben a kódexben nem tapasztalható eltérés a jelöltség tekintetében.

4.3.5. A Jókai-kódex szövegében előforduló segédige + főnévi igenév kompozitumszerkezetek személyjelölési módjai

	<i>tud</i> + főnévi igenév (db)	<i>akar</i> + főnévi igenév (db)	<i>mer/merészkedik</i> + főnévi igenév (db)	<i>szokott</i> + főnévi igenév (db)
kettős személyjelöltségű alakok	3	24	2	1
egyszeresen személyjelölt alakok	1	31	6	5

19. táblázat. A Jókai-kódex segédige + főnévi igenév kompozitumszerkezetei

kettős személyjelöltség	39,73%
egyszeres személyjelöltség	58,90%

20. táblázat. Jókai-kódex

E/3, T/3	22%
E/1, E/2, T/2	57%

21. táblázat. Kétszeres személyjelölés

A Jókai-kódexben is magas az *akar* + főnévi igenév kompozitumszerkezet előfordulása. A *tud* + főnévi igenév konstrukció a kódexben négy helyen volt adatolható, a *mer/merészkedik* + főnévi igenév szerkezet nyolcszor jelent meg, a *szokott* + főnévi igenév pedig összesen hat esetben fordult elő. A négy vizsgált konstrukció eltérő mintázatokat rajzol ki a személybeli jelöltséget illetően. A *tud*-os kompozíció 75%-ban kettős személyjelöltségű, míg a *mer/merészkedik* és a *szokott* komponensszerkezetek esetében ez az arány szembetűnően alacsonyabb (25%, illetve 16,6%). A kettős jelöltség az *akar* + főnévi igenév kompozitumok körében is kisebb arányban fordul elő (22%). Az E/1., E/2., T/2. lehorgonyzódású szerkezetek 57%-a kettősen személyjelölt kompozitumszerkezet. A harmadik személyű alakoknál a kettős jelöltség ugyan kisebb, de nem elhanyagolható az érték (lásd 21. táblázat). Többes szám első személyben lehorgonyzódó kompozitum nem volt adatolható a Jókai-kódexben.

4.3.6. A Kazinczy-kódex szövegében előforduló segédige + főnévi igenév kompozitumszerkezetek személyjelölési módjai

	<i>tud</i> + főnévi igenév (db)	<i>akar</i> + főnévi igenév (db)	<i>mer/merészkedik</i> + főnévi igenév (db)	<i>szokott</i> + főnévi igenév (db)
kettős személyjelöltségű alakok	2	28	2	5
egyszeresen személyjelölt alakok	0	5	0	0

22. táblázat. A Kazinczy-kódex segédige + főnévi igenév kompozitumszerkezetei

kettős személyjelöltség	88%
egyszeres személyjelöltség	12%

23. táblázat. Kazinczy-kódex

E/3, T/3	82%
E/1, E/2, T/2	100%

24. táblázat. Kétszeres személyjelölés

A Kazinczy-kódexben a személybeli kettős jelöltség aránya magasabb. A kódexben mind a négy vizsgált kompozitumszerkezet adatható, a leggyakoribb az *akar* + főnévi igenév konstrukció volt (33 előfordulással). A kettős jelöltség aránya az egész kódexen belül a segédigés szerkezetekre tekintve 88%. Az E/3. és T/3. lehorgonyzódású alakok között is magas a kettős jelöltség aránya, de a személyek közti különbség így is megmutatkozik: az E/1., E/2. és T/2. személyű kompozitumok mind kettősen jelöltek. A *magyar nyelv történeti nyelvtana* (A. Jászó 1992) is a figyelem előterébe állítja a Kazinczy-kódex ezen sajátosságát. A kódexben egyszeres jelöltségűek az alábbi kompozitumszerkezetek:

- (9) [...] mikoron azért *akarnák* az szent testet temetésre *vinni* [...] (MGTSZ, Kazinczy-kódex)
 (10) [...] és *akará* az levelet kezéből *kivenni* [...] (MGTSZ, Kazinczy-kódex)
 (11) [...], hogy Úristen *ki akarná* ez világból *venni* [...] (MGTSZ, Kazinczy-kódex)
 (12) „[...]”, és ez csodának *akara* végig *menni* [...]” (MGTSZ, Kazinczy-kódex)
 (13) [...] *akará* ötet *megölni* [...] (MGTSZ, Kazinczy-kódex)

4.3.7. A Könyvecse az szent apostoloknak méltóságokról kódex szövegében előforduló segédige + főnévi igenév kompozitumszerkezetek személyjelölési módjai

	<i>tud</i> + főnévi igenév (db)	<i>akar</i> + főnévi igenév (db)	<i>mer/merészkedik</i> + főnévi igenév (db)	<i>szokott</i> + főnévi igenév (db)
kettős személyjelöltségű alakok	0	1	1	0
egyszeresen személyjelölt alakok	1	8	5	1

25. táblázat. A Könyvecse az szent apostoloknak méltóságokról kódex segédige + főnévi igenév kompozitumszerkezetei

kettős személyjelöltség	12%
egyszeres személyjelöltség	88%

26. táblázat. Könyvecse

E/3, T/3	0%
E/1, E/2, T/1	40%

27. táblázat. Kétszeres személyjelölés

A Könyvecsében nagy számban fordultak elő egyszeresen jelölt alakok. A kettős jelöltség egyáltalán nem jellemző az egyes szám harmadik és a többes szám harmadik személyben lehorgonyzódó kompozitumokra. Az összes adat 11,76%-a kettősen jelölt, az egyszeres jelöltség aránya nagyon magas (88,24%). A kódex szövegén belül egyedül az *akar* + főnévi igenév kompozitumban és a *mer/merészkedik* + főnévi igenév konstrukcióban fordult elő kettős személybeli jelöltség (mindkettő esetében 1-1 előfordulás). A nagyon feltűnő kettősen jelölt szerkezetek a kódex szövegében az alábbiak:

- (14) [...], ha *meg akarod* azokat *nyerned* [...] (MGTSZ, Könyvecse az szent apostoloknak méltóságokról)
- (15) [...], hogy *merjek* én *szólnom* az Úristennek [...] (MGTSZ, Könyvecse az szent apostoloknak méltóságokról)

4.3.8. A Müncheneri kódex szövegében előforduló segédige + főnévi igenév kompozitumszerkezetek személyjelölési módjai

	<i>tud</i> + főnévi igenév (db)	<i>akar</i> + főnévi igenév (db)	<i>mer/merészkedik</i> + főnévi igenév (db)	<i>szokott</i> + főnévi igenév (db)
kettős személyjelöltségű alakok	2	89	0	0
egyszeresen személyjelölt alakok	0	32	3	1

28. táblázat. A Müncheneri kódex segédige + főnévi igenév kompozitumszerkezetei

kettős személyjelöltség	71,65%
egyszeres személyjelöltség	28,35%

29. táblázat. Müncheneri kódex

E/3, T/3	40%
E/1, E/2, T/1, T/2	99%

30. táblázat. Kétszeres személyjelölés

A Müncheneri kódexben az általam vizsgált segédigés kompozitumszerkezetek előfordulási gyakorisága magas volt (127). Ezek közül az *akar* + főnévi igenév konstrukció mutatkozott kiemelkedően nagy számban, ugyanakkor ennek előfordulásai az előbbieken részletezett kódexek esetében is hasonlóan alakultak. *Tud* + főnévi igenév szerkezet (2), *mer/merészkedik* + főnévi igenév szerkezet (3), *szokott* + főnévi igenév szerkezet (1) csupán néhány esetben fordult elő a kódex szövegében. A szövegemlékre jellemző a nagyfokú kettős személybeli jelöltség, viszont ez a *szokott* + főnévi igenév szerkezeten és a *mer/merészkedik* + főnévi igenév kompozitumszerkezetekre nem jellemző; a két konstrukciónak mind a négy példánya egyszeresen jelölt:

- (16) [...], és immár senki *nem meri vala* ötét *kérdeni*. [...] (MGTSZ, Müncheneri kódex)
- (17) [...] és továbbá senki *nem meri vala* ötét *kérdeni*. [...] (MGTSZ, Müncheneri kódex)
- (18) [...] demaga senki *nem mer vala* jelennen *beszélni* óróa a zsidóknak félelmükért. [...] (MGTSZ, Müncheneri kódex)
- (19) [...] az ünnepnapon kedig *szokott vala* önekik a foglyok közül egyet *elereszteni*, [...] (MGTSZ, Müncheneri kódex)

A *tud* + főnévi igenév kompozitum minden előfordulása a szövegen belül kettősen személyjelölt. Az *akar* + főnévi igenév szerkezet személybeli jelöltsége megoszlik, de a kettősen jelölt alakok alkalmazása jellemzőbb a szövegemlék nyelvhasználatára. Összességében nagyon jellemző a kódexre kettős személyjelölés, és ez a tendencia a 3. személyű alakoknál sem tűnik el – bár erősen mérséklődik (40%). Első és második személyben szinte száz százalékos a kettős jelöltség (99%).

4.3.9. Székelyudvarhelyi kódex szövegében előforduló segédige + főnévi igenév kompozitumszerkezetek személyjelölési módjai

	<i>tud</i> + főnévi igenév (db)	<i>akar</i> + főnévi igenév (db)	<i>mer/merészkedik</i> + főnévi igenév (db)	<i>szokott</i> + főnévi igenév (db)
kettős személyjelöltségű alakok	0	2	1	0
egyszeresen személyjelölt alakok	1	3	0	0

31. táblázat. A Székelyudvarhelyi kódex segédige + főnévi igenév kompozitumszerkezetei

kettős személyjelöltség	28%
egyszeres személyjelöltség	71%

32. táblázat. Székelyudvarhelyi kódex

E/3, T/3	33%
E/2	100%

33. táblázat. Kétszeres személyjelölés

A Székelyudvarhelyi kódexben a négy vizsgált kompozitumszerkezet kevés esetben fordult elő: *tud* + főnévi igenév konstrukció egyszer, *akar* + főnévi igenév kompozitum ötször, *mer/merészkedik* + főnévi igenév szerkezet egyszer. *Szokott* + főnévi igenév kompozitumszerkezet nem volt adatolható. Az egyetlen *mer/merészkedik* kompozitum a szövegemlékben kettősen jelölt, míg a *tud* + főnévi igenév kompozíció egyszeres jelöltségű. Az *akar* + főnévi igenév konstrukción megoszlás figyelhető meg a személybeli jelöltség tekintetében. Összességében a kódex nyelvhasználatára az egyszeres jelöltség a jellemző. Érdekessége a kódexből vételezett mintának, hogy csak E/2., E/3. és T/3. személyű alakok találhatók benne. Az egyes szám második személyű adatok minden esetben kettősen jelöltek, és két esetben az E/3. és T/3. alakok is.

(20) [...] Mert senki *nem meri vala* az Asszíría erős és hatalmas hadnagyának az ő nyugalmának sátorát csörgetéssel avagy bemenéssel *megnyitnia*. [...] (MGTSZ, Székelyudvarhelyi kódex)

(21) [...], és *akarják levetniük* az ő törüknek miatta az te szent oltárodnak szavát. [...] (MGTSZ, Székelyudvarhelyi kódex)

4.3.10. A Bod-kódex szövegében előforduló segédige + főnévi igenév kompozitumszerkezetek személyjelölési módjai

	<i>tud</i> + főnévi igenév (db)	<i>akar</i> + főnévi igenév (db)	<i>mer/merészkedik</i> + főnévi igenév (db)	<i>szokott</i> + főnévi igenév (db)
kettős személyjelöltségű alakok	0	32	0	0
egyszeresen személyjelölt alakok	0	2	0	0

34. táblázat. A Bod-kódex segédige + főnévi igenév kompozitumszerkezetei

kettős személyjelöltség	94,12%
egyszeres személyjelöltség	5,88%

35. táblázat. Bod-kódex

E/3, T/3	91%
E/1, E/2, T/1, T/2	100%

36. táblázat. Kétszeres személyjelölés

A Bod-kódexben csak az *akar* + főnévi igenév kompozitumra volt példa a vizsgált szerkezetek közül. Egyetlen segédige adataiból korlátozottan lehet következtetéseket levonni a kódex nyelvhasználatára. Az *akar* + főnévi igenévi kompozitumszerkezetre a szövegelemeken belül jellemző a nagyarányú kettős személybeli jelöltség. Az összesített adatok között 94,12%-ban ezen kompozitum kettősen jelölt a mondatokban, és mindössze 5,88%-ban egyszeresen jelölt. Kimagasló a szerkezetek kettős jelöltsége az E/3. és T/3. lehorgonyozásban is, 1. és 2. személyben pedig száz százalékos a kettős jelöltség.

4.3.11. A Birk-kódexben előforduló segédige + főnévi igenév kompozitumszerkezetek személyjelölési módjai

	<i>tud</i> + főnévi igenév (db)	<i>akar</i> + főnévi igenév (db)	<i>mer/merészkedik</i> + főnévi igenév (db)	<i>szokott</i> + főnévi igenév (db)
kettős személyjelöltségű alakok	0	0	0	0
egyszeresen személyjelölt alakok	0	4	2	2

37. táblázat. A Birk-kódex segédige + főnévi igenév kompozitumszerkezetei

A Birk-kódex minden vizsgált adata egyszeresen jelölt szerkezet volt, ezért egy táblázat elegendő az adatok bemutatására. A vizsgálat alá vont kései ómagyar kori kódexek között a Birk-kódex az egyetlen, amelynek vételezett mintamondatai egységes képet mutattak a személybeli jelöltségre vonatkozóan. A *magyar nyelv történeti nyelvtana* a Birk-kódex egyszeresen jelölt szerkezeteit a kódex azon vonásához köti, miszerint regulák és általános érvényű intelmek konstruálódnak meg benne (A. Jászó 1992). A szövegelemekben a segédigés konstrukciók E/3-ban, T/2-ben és T/3-ban horgonyzódnak le, ez pedig alátámaszthatja A *magyar nyelv történeti nyelvtanában* leírtakat. Néhány szemléltető jellegű példa a korpuszból:

(22) [...], *se akarjatok énekelni* [...] (MGTSZ, Birk-kódex)

(23) [...], *senki magát hozzá társítani ne merj e* [...] (MGTSZ, Birk-kódex)

(24) [...] *sem penitenciáját nem akarja felvenni* [...] (MGTSZ, Birk-kódex)

(25) [...] *szabadon akarják azt közzé lenni* [...] (MGTSZ, Birk-kódex)

4.3.12. Részösszefoglalás

A kódexekben a vizsgált kompozitumszerkezetek eltérő arányban jelentek meg, továbbá a kettős és az egyszeres jelöltségű szerkezetek megoszlása is változatos képet mutatott. A harmadik személyű alakoknál számos kódexben az egyszeres jelöltség volt a tipikusabb jelölési mód (lásd Bécsi kódex (9. táblázat), Czech-kódex (12. táblázat), Festetics-kódex (15. táblázat), Jókai-kódex (21. táblázat), Kazinczy-kódex (24. táblázat), Könyvecse (27. táblázat), Münchener kódex (30. táblázat), Székelyudvarhelyi kódex (31. táblázat)). A Birk-kódexben kettős személy-

jelöltségű kompozitum nem volt adatolható, a Guary-kódexben a személyjelölés módjában nem mutatnak különböző mintázatot. A Bod-kódexben pedig nagy számban jelennek meg kettősen személyjelölt harmadik személyben lehorgonyzódó kompozitumszerkezetek (lásd 36. táblázat).

5. Összefoglalás

Dolgozatom célja az volt, hogy bemutassa a kettős személyjelölés problematikáját ómagyar kori segédigei szerkezetekben.

A vizsgálódást egy 436 elemből álló mintán végeztem el, amelyet a Magyar Történeti Generatív Szintaxis internetes korpuszából vételeztem. Az adatok a normalizált kódexekből származnak. Ezáltal összesen 11 kódex szövegében vizsgáltam meg négy segédige + főnévi igenév konstrukció kettős személybeli jelöltségét. Az általam kijelölt segédigés szerkezetek a következők voltak: *akar* + főnévi igenév, *tud* + főnévi igenév, *mer/merészkedik* + főnévi igenév és *szokott* + főnévi igenév. A mintán belül a konstrukciók eltérő gyakorisággal fordultak elő, a leggyakoribb *akar* + főnévi igenév 367-szer, a legkevesebb elemszámot felmutató *tud* + főnévi igenév konstrukció pedig mindössze 16-szor. A kutatás jelentős különbségeket mutatott ki a kódexek között mind a személyjelölés módjával, mind a segédigés szerkezetek gyakoriságával kapcsolatban.

A Birk-kódexen kívül (vö. A. Jászó 1992) mindegyik vizsgált szövegművekben adatolható mind a kétszeres személybeli jelöltség, mind pedig az egyszeres jelöltségű alakok használata.

A kutatásnak az a hipotézise, miszerint az E/3. és T/3. személyben lehorgonyzódó segédigés megvalósulások jelöletlenebbek, igazolódott: a Bod-kódex, a Székelyudvarhelyi kódex, a Münchener kódex, a Könyvecse és a Jókai-kódex segédigés kompozitumszerkezetei is ezt a tendenciát támasztják alá. A Kazinczy-kódexben és a Guary-kódexben nem volt kiugróan nagy az eltérés a 3. személyű és az 1. vagy 2. személyű alakok között, de ezekre a kódexekre is érvényes az, hogy a kettős személyjelölés kevésbé gyakori az E/3. és a T/3. személyű alakokban – ezt motiválhatja például az is, hogy kódex másolója/írója olyan nyelvtérületről származik, ahol a kétszeres személyjelölés gyakori. A *szokott* jelöletlensége következhet abból, hogy ezen segédige a korban erősebben grammatikalizálódott, mint a modális jelentéstartalommal bíró többi vizsgált segédigeként funkcionáló elem.

A kutatás folytatását más, magyar nyelvtörténeti korszak szövegeit tartalmazó korpuszok vizsgálatában látom, ilyen lehetséges mintavételezési forrás lehet a későbbiekben a Történeti Magánéleti Korpusz (TMK) és a Magyar Történeti Szövegtár. Ezek vizsgálatának bevonásával úgy vélem, hogy feltárhatóvá válhatnak a segédigés kompozitumszerkezetek grammatikalizációs folyamatának egyes szakaszai, illetve sajátosságai. A kutatásom további kérdései közé tartozik emellett, hogy hogyan függ össze a szövegtípus és a kettős személyjelölés alkalmazása, illetve hogy a kettős személybeli jelöltség milyen funkcióval/funkciókkal rendelkezik/rendelkezhet ezen vizsgált szövegtípusokban.

Források

MGTSZ = Magyar Generatív Történeti Szintaxis (I. Simon– Sass 2012; <http://omagyarkorpusz.nytud.hu/>)
Utolsó elérések:

- *tud*: 2018. szept. 27.
- *akar*: 2018. szept. 28.
- *mer*: 2018. szept. 28.
- *szokott*: 2018. szept. 28.

TESz. = Benkő Loránd (főszerk.) 1987. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Hivatkozott szakirodalom

- A. Jászó Anna 1992. Az igenevek. In Benkő Loránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1. kötet. A kései ómagyar kor morfológiaja*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 411–454.
- Dömötör Adrienne 2006. *Régi magyar nyelvmélekek*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Haspelmath, Martin 2018. Indexing and flagging, and head and dependent marking. *Revised, to appear 2018/19 in Te Reo*.
- Kálmán C. György – Kálmán László – Nádasdy Ádám – Prószéky Gábor 1989. A magyar segédigék rendszere. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XVII*: 49–103.
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar. Volume I. Theoretical Prerequisites*. Stanford–California: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive grammar. A basic introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Lengyel Klára 1999. A segédigék kérdéséhez. *Magyar Nyelvőr* 123(1): 116–123.
- Lengyel Klára 2000. A segédigék és származékaik. In Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 472–530.
- Simon Eszter – Sass Bálint 2012. Nyelvtechnológia és kulturális örökség, avagy korpuszépítés ómagyar kódexekből. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXIV*: 243–264.
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tátrai Szilárd 2017. Pragmatika. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan. A magyar nyelv kézikönyvtára 4*. Budapest: Osiris Kiadó. 899–1057.
- Terbe Erika 2018. Nyelvmélekek. In Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.): *A magyar nyelvtörténet kézikönyve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 52–83
- Tolcsvai Nagy Gábor 2009. A magyar segédige + ige(név) szerkezet szemantikája. In Keszler Borbála – Tátrai Szilárd (szerk.): *Diskurzus a grammatikában – grammatika a diskurzusban*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 201–210.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2010. *Kognitív szemantika*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2013a. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2013b. Az igekező + ige szerkezet szemantikája. *Nyelvtudományi Közlemények* 109: 187–226.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2015. *Az ige a magyar nyelvben. Funkcionális elemzés*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2017. Jelentéstan. In Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvtan. A magyar nyelv kézikönyvtára 4*. Budapest: Osiris. 207–495.

BAJZÁT TÍMEA BORBÁLA
Eötvös Loránd Tudományegyetem
bajzat.timi9696@gmail.com@gmail.com